

УДК 94 : [316.48 : 316.75]–042.3 : 316.42 (4–191.2–11) «19»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.2.343>

*Вікторія Михтуненко**

ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЧНИХ КОНФЛІКТІВ НА СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У 20 СТ.

Анотація: У статті досліджено ідеологічні конфлікти, що відбувалися у Центрально-Східній Європі в 20 ст., та їх вплив на суспільний розвиток регіону. Автор аналізує витоки протистояння між тоталітарними та демократичними режимами, зокрема конфлікти між комунізмом, фашизмом і ліберальною демократією. Окрему увагу приділено впливу ідеологічних протистоянь на політичні процеси, соціальні трансформації та національну ідентичність. Автор приділяє особливу увагу наслідкам Другої світової війни, встановленню комуністичних режимів, холодній війні та трансформаційним процесам наприкінці століття.

У статті розглядається як ідеологічні розбіжності спричинили масові репресії, революційні рухи, зміни державних кордонів і формування нових політичних структур. Матеріали статті дають змогу краще зрозуміти історичні передумови сучасних соціально-політичних тенденцій у даному регіоні.

Ключові слова: ідеологічні конфлікти, Центрально-Східна Європа, комунізм, фашизм, демократія, тоталітаризм, суспільний розвиток

Вступ. Ідеологічні конфлікти, що мали місце у 20 ст. в Центрально-Східній Європі, суттєво вплинули на суспільний розвиток регіону, визначивши його політичний, економічний і соціокультурний ландшафт. Наслідком протистояння між комуністичними, фашистськими та демократичними ідеями стало формування нових політичних режимів в Європі, ці ж суперечності провокували революційні рухи та масові репресії, а також зміни державних кордонів. Сьогодні ці історичні події мають безпосереднє відлуння у сучасних політичних процесах, міждержавних відносинах і суспільних настроях у країнах Центрально-Східної Європи. Дослідження ідеологічних конфліктів дозволяє глибше зрозуміти корені сучасних викликів, таких як геополітична нестабільність, зростання популізму та поляризація суспільства. Аналіз таких процесів минулого допомагає оцінити механізми впливу ідеології на суспільний розвиток, що є важливим для прогнозування майбутніх тенденцій і розробки стратегій демократичного розвитку регіону.

Науково-теоретична значимість дослідження полягає в аналізі ідеологічних конфліктів як ключового чинника, що визначав суспільно-політичні трансформації Центрально-Східної Європи у 20 ст. Дослідження цього явища дозволяє поглибити розуміння механізмів впливу ідеологій на державну політику, соціальні структури та міжнародні відносини. Вивчення конфронтації між лібералізмом, комунізмом, націоналізмом і тоталітаризмом сприяє розкриттю закономірностей суспільних змін і ролі

* Михтуненко Вікторія Вікторівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (Суми, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2660-1632>; e-mail: viktysia89@ukr.net

ідеології у формуванні політичних режимів. Це дослідження також актуалізує питання спадку тоталітаризму та його впливу на сучасні демократичні процеси.

Отримані результати варто використовувати для аналізу сучасних суспільно-політичних процесів, зокрема для оцінки потенційних конфліктів, що можуть виникати на основі ідеологічних розбіжностей. Розуміння історичних уроків 20 ст. допомагає формувати ефективні механізми запобігання політичній радикалізації та ідеологічним протистоянням у сучасному світі. Крім того, дослідження може бути корисним для розробки освітніх програм, спрямованих на вивчення історії політичних ідеологій, а також для вдосконалення політики примирення у пост-конфліктних суспільствах.

Огляд літератури. Проблематика впливу ідеологічних конфліктів на суспільний розвиток Центрально-Східної Європи у 20 ст. є предметом дослідження багатьох істориків, політологів і соціологів. Значний внесок у вивчення цієї тематики зробили як західні, так і східноєвропейські науковці, що аналізували протистояння між комунізмом, фашизмом і ліберальною демократією. Серед фундаментальних праць варто відзначити дослідження, присвячені історії тоталітаризму (Г.Арендт¹, К.Фрідріх²), політичним режимам і трансформаціям у регіоні (Л.Новак³, Т.Снайдер⁴). В українській і східноєвропейській історіографії значну увагу приділено питанням боротьби національних рухів із тоталітарними режимами (праці О.Субтельного⁵, Я.Грицака⁶). Попри значну кількість наукових праць, окремі аспекти теми залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, потребують подальшого аналізу питання довготривалого впливу ідеологічних конфліктів на сучасні політичні та соціальні процеси у країнах Центрально-Східної Європи, а також роль інформаційної війни у формуванні суспільних настроїв. Це обумовлює актуальність подальших досліджень у зазначеній сфері.

Метою статті є дослідження впливу ідеологічних конфліктів на суспільний розвиток країн Центрально-Східної Європи протягом 20 ст. Особлива увага приділяється впливу цих конфліктів на формування державних структур, зміну кордонів, суспільні настрої та процеси демократизації. Дослідження дозволяє простежити зв'язок між подіями 20 ст. та сучасними політичними тенденціями, а також оцінити довготривалий вплив ідеологічних розбіжностей на соціальний і політичний розвиток регіону. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі взаємозв'язку між ідеологічними протистояннями та ключовими сферами суспільного життя – освітою, культурою, трудовими відносинами та демократичними перетвореннями. Особливий акцент зроблено на довготривалих наслідках цих конфліктів, їхньому впливі на сучасний політичний ландшафт, а також уроках, які можна винести для уникнення подібних криз у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. У 20 ст. ідеологічні конфлікти стали ключовим чинником міжнародних відносин, внутрішньодержавних трансформацій і соціальних змін.

¹ Arendt H. The Origins of Totalitarianism. NY: Schocken Books, 1951. 477 p.

² Friedrich C., Brzezinski Z. Totalitarian Dictatorship and Autocracy. New York: Frederick A. Praeger, 1961. 439 p.

³ Nowak L. The Totalitarian Approach and the History of Socialism in From A One-Party State To Democracy: Transition in Eastern Europe, ed. Janina Frentzel-Zagorska. Amsterdam: Rodopi, 1993. P. 45–65.

⁴ Snyder T. On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century. London: The Bodley Head, 2017. 128 p.

⁵ Субтельний О. Україна: історія. Торонто: Видавництво Університету Торонто, 2009. 784 с.

⁶ Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної нації XIX–XX століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 464 с.

Ідеологічні протистояння виникали внаслідок розбіжностей у поглядах на управління державою, економічну систему, права людини, роль релігії та національної ідентичності. Вони охоплювали широкий спектр ідейних течій: від лібералізму, комунізму та фашизму до демократичних і націоналістичних рухів. Особливе значення ідеологічні конфлікти мали у країнах Центральної та Східної Європи, які опинилися в епіцентрі глобальних змін. Після Першої світової війни у даному регіоні відбувалися революції, утворювалися нові держави, а боротьба між демократичними й авторитарними режимами визначала подальший розвиток низки європейських країн. Друга світова війна та її наслідки посилили ідеологічне протистояння між капіталістичним Заходом і соціалістичним Сходом, що призвело до поділу Європи на два блоки. Протягом Холодної війни країни регіону були ареною боротьби між комуністичною та демократичною ідеологіями, що вплинуло на їх політичний устрій, економічну модель і суспільні відносини.

Визначимо, що ідеологічні конфлікти – це протистояння між різними світоглядними системами, які визначають політичні, економічні та соціальні відносини у суспільстві. Витоки таких розбіжностей варто шукати у поглядах на владу, права людини, соціальну справедливість, економічну організацію тощо. Ідеологічні конфлікти можуть мати як внутрішньодержавний, так і міжнародний характер і часто супроводжуються політичними кризами, революціями, військовими конфліктами та змінами політичних режимів. Найбільш масштабні ідеологічні конфлікти 20 ст. відбувалися між демократичними та тоталітарними системами, комунізмом і капіталізмом, націоналізмом та інтернаціоналізмом.

Ідеологічні конфлікти зазначеного періоду мали глобальний вплив, що проявлявся у різних аспектах суспільного розвитку: по-перше, у 20 ст. йде активне формування політичних режимів і загострюється протистояння між різними ідеологіями. Так, після Жовтневої революції 1917 р. в Росії встановилася комуністична диктатура, що стала взірцем для соціалістичних режимів у Східній Європі після Другої світової війни. Водночас країни Західної Європи та США розвивали демократичні системи; по-друге, ідеологічні суперечності впливали на економічну та соціальну політику держав. Так, країни соціалістичного табору впроваджували планову економіку та колективізацію, тоді як демократичні держави дотримувалися ринкових принципів економіки. Це сприяло розвитку різних моделей соціальної політики, освіти, медицини та культури; по-третє, ідеологічні конфлікти стимулювали суспільні рухи, що прагнули змінити існуючі режими. Події 1956 р. в Угорщині, Празька весна 1968 р. в Чехословаччині, польська «Солідарність» у 1980-х рр. стали проявами антикомуністичного опору. Кульмінацією цих процесів став розпад соціалістичної системи та демократичні революції 1989-1991 рр.

Головними ідеологічними силами цього періоду були комунізм, фашизм і ліберальна демократія, які вступали у жорстке протистояння, що нерідко призводило до війн, революцій, політичних репресій і соціальних трансформацій. Лібералізм, заснований на ідеях прав людини, ринкової економіки та парламентаризму, був ідеологічною основою демократичних країн Західної Європи та США. Водночас комунізм, який обстоював ідеї рівності, диктатури пролетаріату та централізованого планування, сформував альтернативну модель суспільного устрою, що набула поширення у Радянському Союзі та

країнах-сателітах⁷. Націоналізм, своєю чергою, відіграв амбівалентну роль, виступаючи як чинник визвольних рухів у колоніях і поневолених народів, а також як основа тоталітарних ідеологій фашизму та нацизму.

Комуністична ідеологія, заснована на марксистсько-ленінських принципах, стала основою радикальних змін у багатьох країнах світу, особливо у Центрально-Східній Європі. Ідеї про класову боротьбу, диктатуру пролетаріату та централізоване управління економікою здобули популярність серед робітників, бідних селян та інтелігенції, які прагнули змінити існуючий соціальний порядок. Завдяки успіху Жовтневої революції у Росії, комуністична ідеологія швидко поширювалася на інші країни, де політична й економічна ситуація після Першої світової війни сприяла популярності радикальних ідей. Комуністичні рухи здобули підтримку в країнах з високим рівнем соціальної нерівності та політичної нестабільності, обіцяючи справедливість, рівність і соціальний прогрес.

Вплив комунізму виявився не лише в теоретичних розробках, а й у практичних реалізаціях через зміни у політичних структурах, економіці та суспільних відносинах. У країнах, де встановлювалися комуністичні режими, відбувалася націоналізація промисловості, колективізація сільського господарства, а також створення централізованої планової економіки, що мало далекосяжні соціальні та економічні наслідки.

Після Першої світової війни соціалістичні ідеї здобули широке поширення в Європі, особливо у країнах, де війна залишила глибокі соціальні та економічні рани. Спочатку комунізм отримав популярність у Росії, де у 1917 р. сталася Жовтнева революція, що призвела до створення першої у світі соціалістичної держави. Це стало потужним сигналом для робітничих рухів і революційних організацій по всьому світу. У країнах, таких як Німеччина, Угорщина, Чехословаччина, Польща й інші, соціалістичні ідеї сприяли створенню радикальних робітничих партій і рухів, що намагалися відновити або встановити соціалістичні уряди.

Водночас, хоча багато революцій не мали успіху, ідеї соціалізму були вкорінені у багатьох країнах, і численні соціалістичні партії та профспілки стали важливими гравцями на політичній арені. Виникли численні революційні та перехідні уряди, такі як Угорська радянська республіка (1919 р.), Рейхсреспубліка у Німеччині, а також численні комуністичні партії, які стали потужними силами опору проти класової нерівності та експлуатації⁸.

Після Другої світової війни СРСР почав поширювати свій вплив на Центрально-Східну Європу, перетворюючи країни цього регіону на частину радянської сфери впливу. Завдяки перемозі над нацистською Німеччиною та подальшій окупації, СРСР встановив комуністичні режими в Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Болгарії, Румунії й інших країнах. У цих країнах почалася радикальна зміна політичних, економічних і соціальних структур, що включало націоналізацію промисловості, колективізацію сільського господарства, створення однопартійних режимів і репресії проти політичних опонентів. Комуністичні уряди активно пропагували ідеї марксизму-ленінізму, намагаючись забезпечити лояльність населення через політичну мобілізацію, культ особистості, розвиток

⁷ *Hobbes T. Leviathan: The Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil. London: Printed for A. Crooke, 1651. 414 p.*

⁸ *Aron R. Democracy and Totalitarianism. Praeger, 1969. P. 117-118.*

пропаганди та масові репресії. Більшість цих країн стали частинами Варшавського договору і були інтегровані в економічну та політичну систему СРСР, що ще більше посилювало радянський контроль.

Пропаганда та репресії стали основними інструментами радянських режимів у країнах Центрально-Східної Європи. Пропаганда комуністичних ідей через мас-медіа, освіту та культуру була спрямована на зміцнення радянської влади, підтримку політики партії та формування лояльності серед населення. Режими використовували культ особистості, зокрема культу Сталіна, щоб обґрунтувати свою легітимність і мобілізувати населення до підтримки системи. Репресії мали різноманітні форми: арешти, депортації, тортури, страти, примусові роботи й інші методи придушення опозиції. Більшість громадянських прав і свобод були обмежені, а інтелігенція, духовенство, політичні опоненти, національні меншини й інші групи стали жертвами політичних репресій. Соціальні трансформації включали не тільки економічні зміни, такі як націоналізація та колективізація, але й глибокі зміни у соціальному житті⁹. Встановлення нових стандартів для освіти, культури, сімейних відносин, а також реалізація програм боротьби з безробіттям і бідністю, що частково призвело до підвищення рівня життя певних категорій населення. Однак ці трансформації супроводжувалися великими соціальними проблемами, такими як жорстке придушення інакомислення та тотальний контроль над приватним життям громадян.

З другої пол. 20 ст. у країнах соціалістичного блоку почали з'являтися рухи, які виступали за лібералізацію політичного режиму, розширення прав і свобод громадян. Дисидентський рух став найяскравішим проявом опору тоталітарній системі. Його представники критикували комуністичні режими, виступали за дотримання прав людини та відкритий діалог із Заходом. Одним із найвідоміших прикладів антикомуністичних рухів була польська «Солідарність» – незалежна профспілка, яка виникла у 1980 р. та стала потужним політичним рухом, що вимагав демократичних реформ¹⁰. Під тиском «Солідарності» польський уряд був змушений піти на поступки, що зрештою призвело до мирного переходу Польщі до демократії наприкінці 1980-х рр. Ще одним важливим явищем став рух «Празька весна» у Чехословаччині 1968 р. Лідери реформаторського уряду прагнули створити «соціалізм з людським обличчям»¹¹, що передбачав свободу слова, ринкові реформи й обмеження контролю з боку СРСР. Проте радянські війська жорстоко придушили цей рух, що стало черговим підтвердженням неможливості реформування тоталітарної системи без зовнішнього втручання.

Наприкінці 20 ст. демократичні ідеї здобули перемогу над тоталітарними режимами, що виявилось у краху комуністичних урядів у Центрально-Східній Європі та розпаді Радянського Союзу у 1991 р. Цей процес став можливим завдяки комбінації внутрішнього опору, економічних труднощів соціалістичних держав, а також зовнішнього тиску з боку демократичного світу. У багатьох країнах відбулося поступове повернення до демократичного управління. Угорщина, Чехословаччина, Польща й інші держави почали

⁹ Fukuyama F. The End of History and the Last Man. Free Press // Wiley. 1993. Vol. 32, № 2. P. 190-193.

¹⁰ Nowak L. The Totalitarian Approach and the History of Socialism in From A One-Party State To Democracy: Transition in Eastern Europe, ed. Janina Frentzel-Zagorska. Amsterdam: Rodopi, 1993. P. 48-49.

¹¹ Zizek S. The Sublime Object of Ideology. London: Verso, 1989. 240 p.

впроваджувати багатопартійні вибори, ринкові реформи та демократичні свободи. Мирні революції, такі як Оксамитова революція у Чехословаччині, стали символами переходу від комуністичного минулого до демократичного майбутнього. Попри довготривалий вплив тоталітаризму, ліберальні цінності виявилися життєздатними та стали фундаментом сучасних демократичних держав.

Ще одним із ключових рухів 20 ст., який відіграв важливу роль у формуванні політичної карти Центрально-Східної Європи, був націоналізм. Національні рухи сприяли становленню нових держав, мобілізації населення навколо ідеї самовизначення та боротьби за незалежність. Особливо помітним цей вплив став після Першої світової війни, коли розпалися багатонаціональні імперії – Австро-Угорська й Османська. Національні рухи активізувалися, що сприяло утворенню нових незалежних держав, таких як Польща, Чехословаччина, Угорщина та Югославія. У 40-х рр. 20 ст. націоналізм набув як конструктивного, так і деструктивного характеру. Одні рухи боролися за визволення від окупаційних режимів (польський, український, хорватський національні рухи¹²), тоді як інші співпрацювали з тоталітарними режимами задля досягнення власних цілей. Після війни радянська окупація та встановлення комуністичних режимів тимчасово придушили національні прагнення, але вони не зникли, а лише трансформувалися в інші форми – дисидентський рух, культурне відродження, боротьбу за автономію.

Найбільш драматичними подіями стали війни та етнічні конфлікти на Балканах, що супроводжували розпад Югославії. Після смерті Йосипа Броза Тіто та занепаду комуністичної системи, націоналістичні настрої в країні різко посилювалися. У 1990-х рр. розпочалася низка війн між Сербією, Хорватією, Боснією і Герцеговиною, Косово й іншими утвореннями, що спричинили масові людські жертви, етнічні чистки та значні територіальні зміни. Розпад Чехословаччини у 1993 р. пройшов мирно, але також був наслідком націоналістичних прагнень словацької еліти до незалежності¹³. Водночас, у деяких інших країнах націоналізм став об'єднуючим фактором – наприклад, у Польщі та Угорщині національні рухи сприяли демократичним трансформаціям і виходу з-під радянського впливу.

Після падіння комунізму в Центрально-Східній Європі постало питання: чи може націоналізм співіснувати з демократичними процесами? У деяких країнах націоналізм сприяв демократизації, об'єднуючи суспільство навколо ідеї національного відродження, як це сталося у Польщі та країнах Балтії. Проте в інших державах (Балканського півострову) він призвів до зростання популізму, ізоляціонізму та конфронтації з європейськими структурами. Варто зазначити, що національні рухи в Україні, Грузії та Молдові у 21 ст. продовжили відігравати важливу роль у державотворчих процесах, особливо в умовах зовнішніх загроз і збройних конфліктів. Водночас, націоналізм інколи ставав перепорою на шляху євроінтеграції, коли політичні сили використовували його для загострення відносин із сусідами або як інструмент внутрішньополітичної боротьби.

Важливим фактором, який стимулював суспільні трансформації у Центрально-Східній Європі в 20 ст. була релігія. Наприклад, соціалістичні режими, проводили політику агресивного атеїзму, що призвело до гострого протистояння між державою та релігійними

¹² Giddens A. The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press, 1990. P. 152-153.

¹³ Schmitt C. The Concept of the Political. University of Chicago Press, 1996. 111 p.

громадами. В СРСР, Китаї, Албанії й інших комуністичних країнах релігія розглядалася як ідеологічний ворог, що заважав побудові «нового» суспільства¹⁴. Політика атеїзму передбачала масові репресії проти духовенства, закриття храмів, заборону релігійного виховання та пропаганду матеріалістичного світогляду. Незважаючи на ці утиски, релігійні громади продовжували свою діяльність у підпіллі, сприяючи збереженню духовних і національних традицій. У багатьох випадках релігія ставала символом опору тоталітарним режимам, підтримуючи моральний дух населення та формуючи альтернативну ідеологію, яка ґрунтувалася на традиційних цінностях. У країнах-сателітах СРСР ситуація з православ'ям також була складною. В Румунії, Болгарії та інших державах влада контролювала церкву, намагаючись зробити її інструментом державної ідеології. Водночас, у деяких випадках церква ставала опозиційною силою, як це сталося в Україні, де греко-католицька й автокефальні православні громади чинили спротив комуністичній асиміляції.

Одним із найяскравіших прикладів протистояння релігії та тоталітаризму була роль католицької церкви в Польщі. У період комуністичного правління церква залишалася єдиною інституцією, незалежною від держави, що дозволило їй стати центром опору комуністичному режиму. Польський католицький єпископат активно підтримував національну ідентичність і сприяв збереженню традицій, які режим намагався викоринити. Особливу роль відіграв Папа Римський Іоанн Павло II, чиє обрання у 1978 р. стало важливим імпульсом для польського суспільства. Його візити до Польщі та заклики до духовного відродження підштовхнули до масового народного руху проти комуністичної влади. Саме католицька церква підтримувала профспілку «Солидарність», яка відіграла ключову роль у падінні комуністичного режиму в Польщі.

Ідеологічні конфлікти істотно впливали на суспільні трансформації, зокрема у сфері освіти, культури та трудових відносин. Політичні режими 20 ст. активно використовували освіту як засіб формування ідеологічної свідомості громадян. У комуністичних державах навчальні програми зазнавали значної ідеологічної цензури, що призводило до обмеження доступу до альтернативних знань і критичного мислення. Навпаки, у демократичних суспільствах освіта акцентувала увагу на плюралізмі думок і свободі академічних досліджень. Культурне життя також зазнало змін під впливом ідеологічних протистоянь. У тоталітарних режимах культура ставала інструментом пропаганди: соціалістичний реалізм в СРСР ідеалізував робітничий клас, тоді як на Заході культура розвивалася як сфера вільного самовираження¹⁵. У сфері трудових відносин ідеологічні конфлікти проявилися у формуванні різних моделей організації праці: від централізованої командної економіки в соціалістичних країнах до ринкових відносин у капіталістичних державах.

Ідеологічні конфлікти часто призводили до поляризації суспільства, що ускладнювало процес демократизації. Наприклад, у країнах, які пережили тоталітарні режими, перехід до демократії супроводжувався гострим протистоянням між прихильниками старої системи та новими демократичними силами. У Польщі, Чехії та Угорщині після падіння комунізму відбувалися запеклі дебати щодо люстрації та політичної відповідальності колишніх функціонерів. Поляризація суспільства також проявляється у розколі громадської думки з приводу історичних подій, ідеологічних

¹⁴ *Popper K.* The Open Society and Its Enemies: New One-Volume Edition. Princeton University Press, 1994. 808 p.

¹⁵ *Gray J.* Liberalism. University of Minnesota Press, 1995. P. 96.

символів і політичних курсів. Цей процес може сприяти як зміцненню демократії через плюралізм думок, так і її ослабленню внаслідок конфліктів та дестабілізації політичної ситуації. Важливим викликом для демократичних суспільств є пошук балансу між різними ідеологічними течіями й уникнення радикалізації.

Ідеологічні конфлікти минулого залишили значний відбиток на сучасній політиці та культурі. У багатьох країнах Європи досі тривають суперечки щодо ролі комуністичних, націоналістичних та інших рухів у формуванні державності. Політичні партії часто використовують історичні ідеологічні конфлікти як інструмент мобілізації виборців, що може як сприяти демократичному розвитку, так і посилювати розкол у суспільстві. У культурному аспекті ідеологічні протистояння впливають на тематику мистецтва, кінематографу та літератури. У пострадянських країнах триває дискусія щодо символів минулого: декомунізація, перегляд історичних наративів та реабілітація жертв тоталітаризму¹⁶. Водночас, у Західній Європі та США актуальними стали нові ідеологічні конфлікти, пов'язані із соціальною справедливістю, правами меншин і питанням культурної ідентичності. Таким чином, ідеологічні конфлікти суттєво вплинули на суспільство, формуючи його політичну культуру, соціальні відносини та ціннісні орієнтири. Їх наслідки відчутні й сьогодні, визначаючи майбутні шляхи розвитку суспільства та держави.

Висновки. У підсумку варто зазначити, що ідеологічні конфлікти 20 ст. суттєво вплинули на соціальні, політичні та економічні процеси у Центрально-Східній Європі. Вони визначили хід суспільних трансформацій, сприяли формуванню нових політичних інститутів і впливали на демократичні процеси. Різні ідеологічні протистояння – комунізм проти демократії, націоналізм проти космополітизму – призвели до масштабних змін у суспільному ладі, визначили вектор розвитку регіону на десятиліття вперед.

Після Першої світової війни світ зіткнувся зі зростанням радикальних ідеологій. Відповіддю на кризу традиційних політичних систем стали комуністична модель, втілена у Радянському Союзі, та фашистські режими, які прийшли до влади в Італії, Німеччині та Іспанії. Комунізм прагнув знищити класові відмінності та встановити диктатуру пролетаріату, тоді як фашизм будував націоналістичні, тоталітарні держави з культом лідера. Ліберальна демократія, представлена західними країнами, намагалася зберегти свої позиції, але водночас переживала внутрішні виклики, зокрема економічну кризу 1929 р. та кризу довіри до демократичних інституцій¹⁷.

Демократія і тоталітаризм були двома протилежними політичними системами, що боролися за домінування. Демократія, з її принципами політичного плюралізму, прав людини та вільного ринку, була основою західних країн. Тоталітарні режими, як-от сталінізм, нацизм і фашизм, прагнули встановити повний контроль над суспільством через ідеологічну пропаганду, репресії та централізоване керівництво економікою.

У міжвоєнний період націоналістичні режими в Італії, Німеччині та Іспанії конкурували з ліберально-демократичними та комуністичними державами, що врешті призвело до Другої світової війни. Після перемоги над нацистською Німеччиною розпочалася холодна війна – глобальне протистояння між комуністичним блоком,

¹⁶ Aron R. *Democracy and Totalitarianism*. Praeger, 1969. P. 110.

¹⁷ Laclau E., Mouffe C. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso, 1985. P. 112-113.

очолюваним Радянським Союзом, і капіталістичними державами на чолі із США. Це протистояння визначило політичний ландшафт другої половини 20 ст., поділивши світ на два табори, що боролися за вплив через гонку озброєнь, ідеологічну пропаганду, втручання у внутрішні справи інших країн і підтримку проксі-війн у різних регіонах.

Наприкінці 20 ст. ідеологічне протистояння завершилося крахом комуністичних режимів у Східній Європі та розпадом СРСР у 1991 р. Ліберальна демократія стала домінуючою політичною моделлю, хоча посткомуністичні держави зіткнулися з труднощами перехідного періоду.

Сьогодні країни Центрально-Східної Європи мають різні політичні траєкторії: деякі успішно інтегрувалися в ЄС і НАТО, інші зіштовхуються з викликами авторитаризму та популізму. Спадщина комуністичного минулого продовжує впливати на державне управління, рівень корупції та довіру до інституцій. Націоналістичні тенденції та питання ідентичності залишаються гострими, особливо в країнах, що пережили етнічні конфлікти, таких як Балкани.

Розкол у ставленні до Росії та Заходу також залишається ключовим фактором у регіоні. Деякі країни, як Польща та Балтійські держави, твердо стоять на антиросійських позиціях, тоді як інші, зокрема Угорщина та Сербія, демонструють прагнення до більш збалансованої зовнішньої політики. Європейська інтеграція допомогла багатьом державам стабілізувати економіку та політичні системи, проте зростання євроскептицизму та конфлікти з Брюсселем щодо верховенства права свідчать про продовження боротьби між демократичними й авторитарними тенденціями. Таким чином, наслідки ідеологічних конфліктів 20 ст. залишаються визначальними для політичної ситуації у регіоні. Боротьба за демократичні цінності, вплив зовнішніх акторів і необхідність подолання історичних травм продовжують формувати майбутнє Центрально-Східної Європи.

Сучасним державам важливо враховувати досвід минулого, аби уникати повторення помилок. Поляризація суспільства, що виникла внаслідок ідеологічних конфліктів, досі впливає на політичний клімат багатьох країн. Важливо розвивати діалог між різними політичними силами, сприяти плюралізму думок і зберігати баланс між національною ідентичністю та демократичними цінностями. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на детальному аналізі конкретних ідеологічних конфліктів, їх довготривалих наслідків для окремих країн та їх впливу на глобальні політичні процеси. Окрему увагу варто приділити механізмам подолання наслідків ідеологічних протистоянь, методам консолідації суспільства та формуванню стратегій запобігання новим ідеологічним кризам у майбутньому.

Viktoria Mykhtunenko

The Impact of Ideological Conflict on the Social Development of Central and Eastern Europe in the 20th century

Abstract: This article examines the impact of 20th century ideological conflicts on the political, social, and economic development of Central and Eastern Europe. The author

analyzes key events that shaped the political landscape of the region, particularly the confrontation between totalitarian and democratic systems, manifested in the struggle between communism, fascism, and liberal democracy. Special attention is given to the consequences of World War II, which led to a radical transformation of the region's political map, mass population displacements, the establishment of communist regimes, and the integration of most countries into the Soviet sphere of influence.

The study explores the impact of the Cold War, which deepened the divide between the Warsaw Pact countries and the democratic West. It examines the mechanisms of communist regimes, including political control, propaganda, mass repression, and centralized economies. The article also investigates the processes of social transformation and the emergence of opposition movements that led to the democratic revolutions of 1989–1991 and the collapse of the Soviet bloc.

Particular attention is given to the transitional period of the 1990s, which was marked by complex reforms, shifts in national borders, the rise of nationalist movements, and struggles between democratic and authoritarian tendencies. The role of the European Union and NATO in stabilizing the region is explored, as well as the challenges faced by post-communist states in integrating into European and transatlantic structures. The article also examines contemporary political divisions among countries in the region, including differing attitudes toward Russia, the rise of Euroscepticism, and the influence of historical conflicts on foreign policy.

The study highlights modern challenges rooted in ideological legacies, such as the crisis of democracy, the rise of populism, the intensification of national identity issues, and the impact of external actors on domestic politics. The author emphasizes that the legacy of 20th century ideological conflicts remains a crucial factor shaping contemporary socio-political processes and the future development of Central and Eastern Europe.

Keywords: ideological conflicts, Central and Eastern Europe, communism, fascism, democracy, totalitarianism, social development